

Ks. Daniel Brzeziński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0003-4680-3055

NIEDZIELA W ŚWIETLE LISTU APOSTOLSKIEGO JANA PAWŁA II *NOVO MILLENNIO INEUNTE*

*SUNDAY IN THE LIGHT OF THE APOSTOLIC LETTER OF JOHN PAUL II *NOVO MILLENNIO INEUNTE**

ABSTRACT:

Twenty-five years after the beginning of the third millennium of Christianity, when another phase of the history of the world and the Church has ended, culminating in the Jubilee of the Year 2025, this article draws on the consistently relevant teaching of John Paul II on Sunday, contained in his Apostolic Letter *Novo millennio ineunte* – reread in the ever-changing ecclesial and cultural context – addressed to the Church at the conclusion of the Great Jubilee of the Year 2000.

The desacralization of the Lord's Day is progressing at an alarming pace, both in Europe and in Poland. There are many reasons for this process. However, its root lies primarily in a complete misunderstanding of the theological essence of Sunday and a complete failure to recognize and feel the need to observe it as a Christian. Therefore, this essence must be constantly recalled, and the faithful of the Church must be made aware of the obligation, necessity, and reasons for celebrating Sunday, primarily through participation in the Eucharistic assembly.

Po 25. latach od rozpoczęcia trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa, gdy zakończył się kolejny etap historii Kościoła i świata, zwieńczony Jubileuszem Roku 2025, sięgnięto w artykule do nieustannie aktualnego nauczania Jana Pawła II na temat niedzieli. Nauczanie to zawarte zostało w odczytany na nowo w zmieniającym się wciąż kontekście eklesjalnym i kulturowym Liście apostolskim *Novo millennio ineunte*, skierowanym do Kościoła na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000.

Desakralizacja dnia Pańskiego postępuje w zatrażającym tempie, zarówno w Europie, jak i w Polsce. Wiele jest przyczyn tego procesu. Jednakże u jego podstaw stoi przede wszystkim zupełne niezrozumienie teologicznej istoty niedzieli oraz całkowite niedostrzeżenie i nieodczuwanie potrzeby jej chrześcijańskich obchodów. Należy więc nieustannie ową istotę uwypuklać oraz uzmysławiać wiernym powinność, konieczność i powody świętowania niedzieli, wyrażającego się głównie w uczestniczeniu w Eucharystii.

Słowa kluczowe: niedziela, dzień Pański, niedzielna Eucharystia, List apostolski *Novo millennio ineunte*

Keywords: Sunday, Lord's Day, Sunday Eucharist, Apostolic Letter *Novo millennio ineunte*

„Nie wiemy – pisał w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte* św. Jan Paweł II (+2005) – jakie wydarzenia przyniesie nam nowe tysiąclecie, ale mamy pewność, że nic nie zdoła wyrwać go z ręki Chrystusa, «Króla królów i Pana panów»» (por. Ap 19,16) i właśnie dlatego sprawując Paschę nie tylko raz w roku, ale w każdą niedzielę, Kościół będzie nadal wskazywał każdemu pokoleniu to, «co stanowi zwornik całej historii, w którym tajemnica początków spotyka się z tajemnicą ostatecznego przeznaczenia świata»¹.

Troska o pielęgnowanie i godne świętowanie niedzieli – jako cotygodniowej pamiątki Paschy Pana, będącej fundamentalnym wydarzeniem w dziejach zbawienia i „zwornikiem całej historii, w którym tajemnica początków spotyka się z tajemnicą ostatecznego przeznaczenia świata” – stała się jednym z tematów podjętych przez Ojca Świętego u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa².

List *Novo millennio ineunte* powstał „na początku nowego tysiąclecia, gdy kończył się rok Wielkiego Jubileuszu, w którym świętowaliśmy uroczyste dwutysięczną rocznicę narodzin Chrystusa, i gdy przed Kościołem otwierał się nowy etap drogi [i] rozbrzmiewało w naszych sercach echo słów, jakimi pewnego dnia Jezus, skończywszy przemawiać do tłumów z łodzi Szymona, wezwał Apostoła, aby «wy płynął na głębię» na połów ryb: *Duc in altum* (Łk 5,4)” (por. NMI 1).

Dzisiaj, po 25 latach nowego tysiąclecia, gdy zakończył się kolejny etap dziejów świata i Kościoła, zwieńczony Jubileuszem Roku 2025, warto sięgnąć do niezmiennie aktualnego papieskiego nauczania sprzed ćwierćwiecza, tym bardziej, że desakralizacja dnia Pańskiego postępuje w zatrważającym tempie, zarówno w Europie, jak i w Polsce. Przyczyn owego procesu jest wiele. Wśród nich wymienia się przede wszystkim globalne i lokalne zmiany demograficzne oraz nieodwracalne – jak się wydaje – przemiany kulturowe i społeczne, w tym postępującą sekularyzację i odchodzenie od wszelkich praktyk religijnych³. W ostatnich latach na taki stan rzeczy wpłynęła w znacznym stopniu także pandemia koronawirusa⁴.

Jednak u podstaw owej desakralizacji przejawiającej się w wymienionych zjawiskach stoi przede wszystkim zupełne niezrozumienie teologicznej istoty dnia Pańskiego oraz całkowite niedostrzeżenie i nieodczuwanie potrzeby chrześcijańskiego obchodzenia niedzieli, związane z brakiem odnośnej motywacji. Należy więc nieustannie tę istotę przypominać, jak również uświadamiać powinność,

¹ Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte* (2001) [dalej: NMI], nr 35.

² Stwierdzenie o Passze, czyli dniu zmartwychwstania Chrystusa jako „zworniku całej historii w którym tajemnica początków spotyka się z tajemnicą ostatecznego przeznaczenia świata”, ujęte w cudzysłowie, pochodzi z Listu apostolskiego *Dies Domini*, w którym Jan Paweł II zawarł syntezę teologii dnia Pańskiego – por. tenże, List apostolski *Dies Domini* (1998) [dalej: DD], nr 2.

³ Zob. M. Grabowska, *Zmiany religijności społeczeństwa polskiego*, w: *Parafia jutra*, red. M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2024, s. 57–84.

⁴ Zob. M.J. Tutak, *Pandemia jako globalny „znak czasu”*. *Analiza kaiologiczna metodą konfrontacji socjologiczno-pastoralnej*, w: *Pandemia jako „znak czasu” dla Kościoła w Polsce*, red. M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2021, s. 125–150.

konieczność i powody świętowania niedzieli, głównie poprzez udział w zgromadzeniu eucharystycznym, „wskazując – tym samym – każdemu pokoleniu to, co stanowi zwornik całej historii”; także pokoleniu żyjącemu w XXI stuleciu.

Taki jest cel niniejszego opracowania. Przedstawimy w nim – odczytane na nowo w zmieniającym się wciąż kontekście eklesjalnym i kulturowym – nauczanie papieskie na temat niedzieli zawarte w Liście apostolskim skierowanym do Kościoła na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 *Novo millennio ineunte*.

1. TEOLOGICZNY SENS NIEDZIELI

Święty Jan Paweł w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte* ukazał teologiczny sens niedzieli w szerszej perspektywie właściwego rozumienia i docenienia znaczenia liturgii, która – jak podkreślał, przytaczając zapis z Konstytucji o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* II Soboru Watykańskiego – „jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc”⁵. W ocenie Ojca Świętego, w ubiegłym, czyli XX stuleciu, a zwłaszcza w okresie posoborowym, wspólnota chrześcijańska nauczyła się znacznie dojrzalej sprawować sakramenty, a przede wszystkim Eucharystię. „Należy dalej – twierdził Jan Paweł II – iść w tym kierunku, przywiązując szczególne znaczenie do Eucharystii niedzielnej i do samej niedzieli, przeżywanej jako specjalny dzień wiary, dzień zmartwychwstałego Pana i daru Ducha Świętego, prawdziwa Pascha tygodnia” (NMI 35).

„Od dwóch tysięcy lat – przypominał Ojciec Święty – rytm chrześcijańskiego życia wyznaczany jest przez pamiątkę owego «pierwszego dnia tygodnia» (por. Mk 16,2,9; Łk 24,1; J 20,1), w którym zmartwychwstały Chrystus przyniósł Apostołom dar pokoju i Ducha Świętego (por. J 20,19-23). Prawda o zmartwychwstaniu Chrystusa jest najgłębszym fundamentem, na którym opiera się chrześcijańska wiara (por. 1Kor15, 14), jest wydarzeniem umieszczonym w centrum tajemnicy czasu i zapowiedzią ostatniego dnia, kiedy to Chrystus powróci w chwale” (NMI 35).

Za tymi określeniami i nazwami niedzieli, wywodzącymi się przede wszystkim z Pisma Świętego, ale i z pierwszych wieków chrześcijaństwa, kryje się jej najgłębszy teologiczny sens⁶.

⁵ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1963) [dalej: KL], nr 10.

⁶ Por. D. Brzeziński, „*Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki*”. *Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, wyd. drugie poprawione i uzupełnione, Toruń 2015, s. 450–463; E. Bianchi, *Niedziela. Dzień Pana. Dzień człowieka*, Poznań 1998, s. 103–147. Te dwie pozycje bibliograficzne stanowiły w niniejszym opracowaniu kanwę dla pełniejszego przedstawienia teologii niedzieli w świetle Listu apostolskiego *Novo millennio ineunte*.

Niedziela, zatem, to „pierwszy dzień tygodnia” (por. Mt 28,1; Mk 16,2,9; Łk 24,1; J 20,1,19; 1 Kor 16,2). Określenie to jest podstawową biblijną nazwą niedzieli (por. Mt 28,1; Mk 16,2,9; Łk 24, 1; J 20,1,19; 1 Kor 16,2). Siedmiodniowy cykl tygodnia (por. Dz 20,7; 1 Kor 16,2) chrześcijanie przejęli ze Starego Testamentu (por. Wj 23,12; 34,21). W pierwszym dniu owego cyklu Chrystus zmartwychwstał, ukazał się uczniom, zjadł z nimi posiłek i udzielił im Ducha Świętego na odpuszczenie grzechów. Przez cud zmartwychwstania Bóg objawił ukrzyżowanego Chrystusa jako zwycięskiego Pana-Kyriosa (por. Dz 2,36)⁷.

Ów „pierwszy dzień tygodnia” staje się „dniem Pana”, czy też „dniem Pańskim” (por. Ap 1,10), uprzywilejowanym dniem chrześcijan z nową, typowo chrześcijańską nazwą: *kyriaké eméra* (dzień Kyriosa). Pierwsi chrześcijanie chętnie posługiwali się nazwą „dzień Pański” („dzień Pana”; *kyriaké eméra*; *dies dominica* /*dies dominicus*/; krótko: *dominica*), na co zdaje się wskazywać odnośny zapis w „Didachè”⁸. *Kyrios-Dominus* to zmartwychwstały Pan, cieszący się pełnią życia i pełnią władzy nad całym wszechświatem; to Pan uwielbiony i wywyższony, zasiadający po prawicy Ojca (por. Dz 2,36; Flp 2,5-11)⁹. Nadana niedzieli nazwa „dzień Pański” stanowi trafną syntezę treści jej celebracji. Jest to dzień, w którym z wiarą obchodzimy pamiątkę błogosławionej męki, powstania z martwych i chwalebego wniebowstąpienia Pana, oraz zesłanie Jego Ducha.

⁷ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Kraków 1994, s. 109–110; M. Augé, *La domenica. Festa primordiale dei cristiani*, Cinisello Balsamo 1995, s. 46–49. „Pierwszy dzień” w kalendarzu żydowskim był dniem następującym po szabacie. Nazwę tę dla niedzieli zachowali do dzisiaj chrześcijanie posługujący się językami semickimi. W języku syryjskim, na przykład, niedziela nosi nazwę „pierwszego dnia tygodnia”. Analogicznie jest w arabskim i etiopskim. Nazwa ta, a także tygodniowy rytm zgromadzeń liturgicznych, jaki miał miejsce tego dnia, poświadczają ewidentny związek z kalendarzem i liturgiczną praktyką żydowską, a szczególnie z cotygodniowym obchodem święta szabatu: urzędowego dnia wypoczynku i ostatniego dnia, któremu podporządkowany był rytm całego tygodnia. Pozostałe dni nie posiadały jakiegś szczególnej nazwy. Określane były jako dzień pierwszy, drugi, trzeci, itd., z wyjątkiem piątku, który nazywał się *parasceve* (przygotowanie) lub *avansabato* (przedsobocie, *prosabbáton*). W świecie grecko-rzymskim nie znano dnia świątecznego, rytmicznie powracającego analogicznie do żydowskiego szabatu. Kalendarz, który się tam ukształtował (potwierdzony od I w. chrześcijaństwa) był kalendarzem planetarnym. Każdy dzień był oddany w opiekę jednemu z bóstw astralnych, od którego przejmował nazwę. Niedziela była dniem słońca. Nie był to kalendarz oficjalny, ale w I w. stał się popularny aż do zdominowania kalendarza chrześcijańskiego, wywodzącego się z synagogi i ukształtowanego na wzór kalendarza żydowskiego. Od tego ostatniego różnił się jedynie nazewnictwem dnia Pańskiego (*dies dominica*), który dla Żydów był dniem pierwszym – por. C.S. Mosna, *Storia della domenica dalle origini fino agli inizi del V secolo. Problema delle origini e sviluppo. Culto e riposo. Aspetti pastorali e liturgici*, Roma 1969, s. 4–5; W. Rordorf, *Der Sonntag. Geschichte des Ruhe- und Gottesdiensttages im ältesten Christentum*, Zürich 1962, s. 36–37.

⁸ Zob. *Nauka dwunastu Apostołów (Didachè) 14, 1*, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tłum. A. Świderkówna, oprac. M. Starowiejski, wyd. drugie uzupełnione i poprawione, Kraków 1998, s. 39.

⁹ Nazwa *dominica* używana jest w dokumentach kościelnych do dnia dzisiejszego. Przyjęła się ona w nowożytnych językach romańskich (*domenica, domingo, dimanche*); por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 110; M. Augé, *La domenica...*, s. 49–52; B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1038, 1042.

Jest to dzień aktualnej obecności Pana pośród swoich, oczekujących Go w zgromadzeniu eucharystycznym. Jest to wreszcie dzień oczekiwania w nadziei na ostateczne przyjście Zmartwychwstałego. Niedziela, upamiętniając zmartwychwstanie Chrystusa, antycypuje Jego Paruzję. Kościół celebrowie niedzielę *donec veniat*: w oczekiwaniu przyjścia Pana¹⁰.

Biblijnym terminem oznaczającym dzień Pański jest również eschatologiczne określenie „dzień ósmy” (por. J 20,26). Nie tylko bowiem liczba siedem, lecz także liczba osiem posiadała w starożytności szczególne znaczenie. Chrześcijańscy pisarze uznawali ją za symbol zmartwychwstania i doskonałości. *Ogdoas* lub *ogdoe eméra* to dzień zmartwychwstania Pana i dzień ósmy. Według teologii patrystycznej siedmiodniowy tydzień symbolizuje doczesność, natomiast dzień ósmy jest symbolem tego, co poza doczesność wykracza. Oznacza wieczność, przyszły eon, wieczny odpoczynek, dzień ostateczny i nowe stworzenie. Oznacza „zakosztowanie wypełnienia”¹¹. Święty Augustyn (+430) napisał, że dzień pierwszy będzie jak dzień ósmy; również nasze pierwsze życie nie będzie nam zabrane, lecz przekształci się w życie wieczne¹². Dzień zmartwychwstania Chrystusa stanowi antycypację wielkiego dnia ostatecznego¹³. W podobnym duchu wyrażał się wcześniej św. Bazyli Wielki (+379)¹⁴.

Natomiast termin „dzień Słońca”, czyli drugi dzień tygodnia planetarnego w cywilizacji grecko-rzymskiej od I w. po Chrystusie, jest nazwą używaną w Kościele od II w. i zaadaptowaną w celach apologetycznych. Odnajdujemy ją – właśnie w kontekście apologetycznym – w *I Apologii* św. Justyna (+ ok. 165–167), w powszechnie znanym opisie chrześcijańskiego zgromadzenia eucharystycznego odbywającego się w każdą niedzielę¹⁵. Pisarze starożytności, przyjmując nazwę „dzień Słońca” (*dies Solis*), nadali jej sens chrystologiczny oparty na bogatym podłożu biblijnym (zob. Ml 3,20; Łk 1,78–79; Łk 2,32; J 1,4–5.9; J 9,5; 2 Kor 3,18; 2 Kor 4,6; Ef 5,14): niedziela to dzień Chrystusa-Światłości¹⁶.

Niedziela jest cotygodniową „Małą Paschą” (określaną jako „mała” jedynie w celu odróżnienia jej od późniejszej, dorocznej „Wielkiej Paschy”)¹⁷. Z tej racji

¹⁰ Por. A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*, Cinisello Balsamo 1991, s. 146–148.

¹¹ Por. B. Nadolski, *Kocham niedzielę*, Poznań 1997, s. 46.

¹² Por. Augustyn, *List 55 (odpowiedź na pytania Januarego)*, 9, 17, w: *Listy*, tłum. i oprac. W. Eborowicz, Pelplin 1991, s. 346.

¹³ Por. B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1039–1040; M. Augé, *La domenica...*, s. 52–56.

¹⁴ Zob. Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, tłum. i oprac. A. Brzóstkowska, wstęp J. Naumowicz, Warszawa 1999, 27, 66, s. 177.

¹⁵ Zob. Justyn, *I Apologia*, 67, 3. 7, w: *Pierwsi apologety greccy: Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz*, tłum. i oprac. L. Misiarczyk, J. Naumowicz, Kraków 2004, s. 256.

¹⁶ Nazwa ta weszła do nowożytnych języków germańskich (*Sonntag, sunday, zondag, söndag*); zob. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 110–111.

¹⁷ Por. P. Journel, *La domenica e la settimana*, w: *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla liturgia*, red. A.G. Martimort, t. 4: *La liturgia e il tempo*, Brescia 1984, s. 28.

św. Augustyn do niedzieli odniósł określenie „sakrament Paschy”¹⁸, co w naszych czasach przypomniał Jan Paweł II w *Dies Domini*, ukazując jednocześnie usystematyzowaną wizję teologiczną pierwszego (i zarazem ósmego) dnia tygodnia jako dnia Chrystusa-zmartwychwstałego Pana i dnia Ducha Świętego, „Paschy tygodnia”, „pana dni”, „dnia niezastąpionego”, „dnia Kościoła”, „dnia człowieka”, i stąd nadrzędnego „dnia dni” (DD 1–2)¹⁹.

Przypomnijmy, że ojcowie Kościoła i pisarze epoki starożytnej – wychodząc od danych biblijnych – nadawali niedzieli różne nazwy, które przede wszystkim ukazują jej znaczenie i treści teologiczne, ale także kształtują chrześcijańską duchowość dnia Pańskiego. W nazywaniu niedzieli chrześcijanie przeszli od określeń wywodzących się ze środowiska żydowskiego, w którym żyli judeochrześcijanie („pierwszy dzień po szabacie”, „pierwszy dzień tygodnia”) do nazewnictwa stworzonego przez nich samych dla wyrażenia chrześcijańskiej nowości ich święta („dzień Pana”, „dzień Pański”), i wreszcie do określenia zaczerpniętego ze środowiska pogańskiego i zaadaptowanego dla celów apologetyczno-misyjnych („dzień Słońca”). W tym ostatnim sformułowaniu wykorzystali zbieżności ich „dnia Pana” z drugim dniem planetarnego tygodnia świata pogańskiego dedykowanym słońcu. Zakorzeniona najprawdopodobniej w Janowym wyrażeniu „po ośmiu dniach” (por. J 20,26), a w każdym razie powiązana z faktem, że niedziela następowała po dniu siódmym, jest nazwa „ósmego dzień”, poświadczona już w epoce bardzo starożytnej. W końcu, poczynając od Tertuliana (+ po 220), spotykamy zwrot „dzień zmartwychwstania” (*dies resurrectionis*), szczególnie drogi Ojcom greckim i do dziś jeszcze stosowany w Kościele bizantyjskim (*anastásimon heméra*)²⁰.

Niedziela jako oryginalne święto chrześcijańskie obfituje w bogate treści teologiczne. Jest przede wszystkim – jak już podkreślono – pamiątką zmartwychwstania Chrystusa. Jednak, oprócz tego aspektu Misterium Paschalnego, na treść niedzieli składa się również idea stworzenia, które to stworzenie przez zmartwychwstanie Chrystusa zostało dopełnione²¹. Św. Justyn w cytowanej *Apologii* wyjaśniał: „Gromadzimy się (...) na naszym wspólnym spotkaniu w dniu Słońca, ponieważ jest to pierwszy dzień, w którym Bóg, przetwarzając ciemności i materię, uczynił wszechświat, zaś Jezus Chrystus, nasz Zbawiciel, tego samego dnia

¹⁸ Zob. Augustyn, *List* 55, 1, 2, w: *Listy*, s. 338.

¹⁹ Por. J. Sroka, *Niedziela dniem Pana. Od szabatu do niedzieli*, „Roczniki Teologiczne” 47 (2000), nr 8, s. 9–32; Z. Wit, *Niedziela dniem Chrystusa*, w: tamże, s. 33–56; J.J. Kopeć, *Niedziela – dzień dni*, w: tamże, s. 147–157; H.J. Sobeczko, *Niedziela dniem Ducha Świętego*, w: tamże, s. 75–90; B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1033; J. Paliński, *Niedziela dniem gromadzenia się chrześcijan na liturgię*, w: *Natura i cechy zgromadzenia liturgicznego*, red. A. Żądło, Katowice 2010, s. 145–153.

²⁰ Oddaje to język rosyjski, w którym i zmartwychwstanie, i niedzielę, określa się tym samym rzeczownikiem *woskresienie* (z minimalną różnicą w pisowni).

²¹ Zob. B. Migut, *Rok liturgiczny aktualizacją Misterium Chrystusa*, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 291.

zmarłychwstał. W przeddzień bowiem dnia Saturna został ukrzyżowany, a następnego dnia po dniu Saturna, to znaczy w dzień Słońca, ukazał się Apostołom i uczniom”²².

W Starym Testamencie Żydzi w szabat wspominali stworzenie świata (por. Wj 20,8-11), wyzwolenie z niewoli egipskiej (por. Pwt 5,12-15) i przymierze Jahwe z Izraelem (por. Ez 20,20). Te trzy idee, w znaczeniu właściwym Nowemu Testamentowi, składają się również na chrześcijańską treść niedzieli. Są to: idea nowego stworzenia, idea nowego przymierza, oraz idea wyzwolenia z niewoli grzechowej²³.

Na przełomie VI i VII w. w treść niedzieli włączono wspomnienie Ducha Świętego, gdyż to właśnie w niedzielę – jak przypomniał św. Jan Paweł II w Liście Apostolskim *Novo millennio ineunte*, a wcześniej w *Dies Domini* – zmarłychwstały Pan dzielił Apostołom Ducha Świętego na odpuszczenie grzechów (por. J 20,21-23). W niedzielę zesłał też Ducha Świętego na Apostołów i uczniów zebranych we Wieczerniku, i na cały rodzący się w Jerozolimie Kościół (por. Dz 2,1-13) (por. NMI 35)²⁴.

Ponieważ w niedzielę rozważano wielkie dzieła Boże przypisywane poszczególnym Osobom Boskim: Ojcu – dzieło stworzenia, Synowi – dzieło odkupienia, Duchowi Świętemu – dzieło uświęcenia, dlatego też od drugiej połowy IX w. w każdą niedzielę zaczęto w szczególny sposób czcić tajemnicę Trójcy Przenajświętszej²⁵.

W średniowieczu do treści niedzieli dodano pamiątkę chrztu świętego. Nawiązano w ten sposób do św. Pawła, który łączy wewnętrznie chrzest ze zmarłychwstaniem Pańskim (por. Rz 6,4). Z tego czasu pochodzi zwyczaj aspersji, czyli pokropienia wiernych pobłogosławioną wodą na początku Eucharystii (do ostatniej reformy liturgii: przed sumą niedzielą). Niedzielną aspersja ma ciągle na nowo przypominać przyjęty chrzest i zbawcze jego skutki²⁶.

Niestety, takie wieloaspektowe i pogłębione rozumienie niedzieli, i w gruncie rzeczy – jak zauważył Ojciec Święty w *Novo millennio ineunte* – istoty wiary chrześcijańskiej, coraz bardziej zanika w świadomości współczesnych pokoleń²⁷. Można pytać, w jakim stopniu nawet osoby uczęszczające na niedzielą

²² Justyn, *I Apologia*, 67, 7, w: *Pierwsi apologeti...*, s. 256; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 111–112.

²³ Por. J.J. Janicki, *Niedziela*, w: *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, t. 1, Katowice 1985, s. 357–358; M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 616–618; J.A. Jungmann, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, Kraków 2013, s. 41–49.

²⁴ Por. J. Salij, *Uświęcanie czasu*, Poznań 2009, s. 91–112.

²⁵ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 112; B. Nadolski, *Leksykon...*, s. 1040; M. Augé, *La domenica...*, s. 57; H. Auf der Maur, *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, vol. 1: *Feste del Signore nella settimana e nell'anno*, Leumann 1990, s. 81.

²⁶ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, s. 112; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2, s. 49–50; tenże, *Leksykon...*, s. 1041; K. Konecki, *Celebracja niedzieli jako konsekwencja sakramentu chrztu*, „Liturgia Sacra” 14 (2008) nr 1, s. 5–19.

²⁷ W Liście apostolskim *Dies Domini* Jan Paweł II wprost nazwał niedzielę „dniem wiary” – DD 29.

Eucharystię postrzegają cotygodniową pamiątkę dnia Pańskiego jako dzień wyjątkowy i niezastąpiony, i wyznacznik rytmu ich życia? Z pewnością, na to pytanie – przynajmniej w jakimś zakresie – jesteśmy w stanie odpowiedzieć na podstawie wiarygodnych i reprezentatywnych badań socjologicznych. Tymczasem Jan Paweł II jeszcze u końca ubiegłego stulecia apelował, aby „w obliczu trudności, jakie stwarza nasza epoka (...) chronić tożsamość tego dnia, a nade wszystko głęboko ją przeżywać” (DD 30).

Niewątpliwie do dowartościowania niedzieli i przywrócenia jej właściwego miejsca w kalendarzu liturgicznym i przede wszystkim w życiu wierzących przyczyniła się odnowa liturgiczna dokonana po II Soborze Watykańskim. W soborowej Konstytucji o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* czytamy: „Zgodnie z apostolską tradycją, która rozpoczęła się w dniu zmartwychwstania Chrystusa, Kościół celebrował Misterium Paschalne każdego ósmego dnia, który słusznie nazywany jest dniem Pańskim albo niedzielą. W tym bowiem dniu wierni powinni się gromadzić, aby słuchając Bożego słowa i uczestnicząc w Eucharystii, wspominać mękę, zmartwychwstanie i uwielbienie Pana Jezusa oraz składać dziękczynienie Bogu, który «przez powstanie z martwych Jezusa Chrystusa na nowo zrodził ich do żywej nadziei» (1 P 1,3). Niedziela jest zatem pierwotnym dniem świątecznym, który należy tak przedstawiać wiernym i wpajać w ich pobożność, aby stał się również dniem radości i odpoczynku od pracy. Ponieważ niedziela – dodaje konstytucja – jest podstawą i rdzeniem całego roku liturgicznego, nie należy jej przesłaniać innymi obchodami, jeżeli nie są rzeczywiście bardzo ważne” (KL 106)²⁸.

Pozostaje jednak problem chęci i gotowości ze strony wiernych do pogłębiania ich świadomości religijnej, ugruntowywania wiary i zdobywania wiedzy o wyznawanej wierze. Osobną kwestię stanowi jakość proponowanej przez Kościół katechezy, tak dla dzieci, jak i dla dorosłych. „Traktaty moralne i katechizmy – jak już pisał przed wielu laty H.J. Sobeczko (+2021) – kładły nacisk przede wszystkim na specyficznie pojmowany legalizm. W argumentacji powoływano się prawie wyłącznie na Boże przykazanie «Pamiętaj, abyś dzień święty święcił»

---

²⁸ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wydanie drugie poprawione, Poznań 2002 [dalej: KKK], nr 1166. Odchodzenie od paschalnego charakteru niedzieli, czy jego „przysłanianie”, powodowane było między innymi wprowadzaniem tzw. „świąt idei” i obchodów wywodzących się z pobożności prywatnej. Poza tym, w Mszału potrydenckim z 1570 r. zwyczajne niedziele *per annum* były sklasyfikowane stopniem rytu *semiduplex* („półuroczystego”). Stąd, aż do reformy św. Piusa X (+1914), który zakazał sprawowania obchodów *duplex* w niedzielę, prawie każde wspomnienie jakiegoś świętego mogło wyprzeć i praktycznie bardzo często wypierało obchód niedzieli. Natomiast do reformy rubryk przeprowadzonej przez św. Jana XXIII (+1963), który w Kodeksie Rubryk przyznał niedzielom w ciągu roku rangę świąt II klasy, każde święto mogło być obchodzone w niedzielę (od tej pory – jedynie obchody I klasy) – zob. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991, s. 49; M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, s. 624–625; A. Rojewski, *Niedziela w liturgii odnowionej po Soborze Watykańskim II*, „Miesięcznik Pasterski Płocki” 78 (1993), nr 2, s. 133–135; J.J. Kopeć, *Niedziela – dzień dni...*, s. 151.

(...) oraz na przykazanie kościelne «uczestniczenia w niedzielnej Mszy świętej». Gorzej było z motywacją tych nakazów”²⁹.

2. NIEDZIELNA EUCHARYSTIA „SERCEM” DNIA PAŃSKIEGO

Nie ma wątpliwości, że poznanie pełnej wizji teologicznej niedzieli przez wiernych może znacząco przyczynić się do świadomego świętowania przez nich tego dnia nie tylko w wymiarze relacji rodzinnych bądź jako czasu wolnego i sposobności odpoczynku od pracy, lecz przede wszystkim uczestnictwa w niedzielnym zgromadzeniu eucharystycznym jako „sercu dnia Pańskiego”.

Z wielkiej godności dnia Pańskiego wynika fundamentalna dla chrześcijanina powinność właściwego świętowania niedzieli i przeżywania jej jako dnia Kościoła³⁰.

„Chciałbym zatem raz jeszcze przypomnieć – zwracał się do wiernych w *Novo millennio ineunte* św. Jan Paweł II – podobnie jak to uczyniłem w Liście apostolskim *Dies Domini*, że udział w Eucharystii powinien naprawdę być dla każdego ochrzczonego sercem niedzieli. Jest to powinność, której nie można pominąć, a przeżywać ją należy nie tylko jako wypełnienie przepisane obowiązku, ale jako niezbędny element prawdziwie świadomego i spójnego życia chrześcijańskiego. Wkraczamy w tysiąclecie, które – jak można przewidywać – będzie się charakteryzowało wzajemnym przenikaniem się kultur i religii, także w krajach o dawnej tradycji chrześcijańskiej. W wielu regionach chrześcijanie stają się «małą trzódką» (por. Łk 12,32). Stawia to przed nimi zadanie bardziej wyrazistego świadczenia o szczególnych cechach swojej tożsamości, często w osamotnieniu i wbrew trudnościom. Jedną z tych cech jest obowiązek uczestnictwa w liturgii eucharystycznej w każdą niedzielę. Niedzielna Eucharystia, będąc cotygodniowym zgromadzeniem chrześcijan jako rodziny Bożej wokół stołu słowa i Chleba życia, w naturalny sposób przeciwdziała jej rozproszeniu. Jest miejscem uprzywilejowanym, w którym nieustannie głosi się i kultywuje komunę. Właśnie poprzez udział w Eucharystii dzień Pański staje się także dniem Kościoła, który dzięki temu może spełniać skutecznie swoje zadanie jako sakrament jedności” (NMI 36).

Święty dzień niedzielny jest anamnezą *Kyriosy*, a zmartwychwstały *Kyrios* substancjalnie i rzeczywiście jest obecny w Eucharystii, paschalnym sakramencie Zmartwychwstałego czynionym – zgodnie z poleceniem Chrystusa – na Jego pamiątkę. Dzień Pański, aż do skończenia świata, nierozzerwalnie połączył się ze sprawowaniem Eucharystii jako anamnezy Misterium Paschalnego. Celebracja

²⁹ H.J. Sobczko, *Teologiczno-pastoralna problematyka niedzielnego świętowania*, „Studia Liturgiczno-Pastoralne” 2 (1994), s. 156.

³⁰ Podobnie jak w poprzedniej części opracowania, niektóre myśli zaczerpnięto z: E. Bianchi, *Niedziela...*, s. 148–178.

niedzielnej Eucharystii jest bez wątpienia epifanią Kościoła: Chrystusa-Głowy i jego członków³¹. „Centrum tego dnia – czytamy w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* – stanowi «wieczera Pańska», ponieważ właśnie na niej wspólnota wiernych spotyka zmartwychwstałego Pana, który zaprasza ich na swoją ucztę” (KKK 1166).

Z treści teologicznej chrześcijańskiego dnia świątecznego wynikają motywy, które doprowadziły pierwszych chrześcijan wywodzących się głównie z judaizmu do wybrania niedzieli na dzień celebracji Paschy. Pierwszy dzień po szabatcie to dzień zmartwychwstania Pana; to dzień ukazywania się Zmartwychwstałego i dzień daru Ducha Świętego; dzień, który zbiegł się z owym „trzecim dniem”, wielokrotnie zapowiadany przez Jezusa jako dzień Jego powstania z martwych³².

Kościół nie wybrał czwartku na cotygodniową pamiątkę Ostatniej Wieczery, jako dnia tygodniowej celebracji eucharystycznej, ale niedzielę, bardziej odpowiednią dla celebrowania wydarzenia paschalnego w całej jego pełni: zmartwychwstania Pańskiego, objawień Zmartwychwstałego, Jego wniebowstąpienia oraz daru Ducha Świętego. Wszak Pascha jest fundamentalną treścią niedzieli i zarazem centralnym aspektem Eucharystii.

Stąd już w *Didachè* zawarto wyraźny nakaz: „W dniu Pana (...) gromadźcie się razem, by łamać chleb i składać dziękczynienie”³³. Według Listu Pliniusza Młodszego (+ ok. 113) napisanego do cesarza Marka Ulpiusza Trajana (+117) około 111–113 r. po Chrystusie, chrześcijaninem jest ten, kto bierze udział w zgromadzeniu „w określonym dniu o świecie”³⁴. Natomiast *Didaskalia Apostolskie* z III w. pouczają: „W dzień Pański zostawcie wszystko i spieszcie do kościoła. Bo czym usprawiedliwi się przed Bogiem ktoś, kto nie przychodzi w tym dniu słuchać zbawczego słowa i karmić się Boskim pokarmem na życie wieczne?”³⁵.

Zwyczaj gromadzenia się chrześcijan w niedzielę sięga samego dnia zmartwychwstania Chrystusa. Od poranka wielkanocnego chrześcijanie gromadzili się w niedzielę na liturgii (por. Dz 20,7-11; 1 Kor 16,2), a udział w niedzielnej Eucharystii zawsze należał do istoty życia chrześcijańskiego. Chrześcijanie wywodzący się z judaizmu przez jakiś czas obchodzili jeszcze szabat, choć nie mieli już takiego obowiązku (por. Kol 2,16; Dz 15,28).

³¹ Zob. L. Brandolini, *Domenica*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, red. D. Sartore, A.M. Triacca, Cinisello Balsamo 1990, s. 389–392; C. Krakowiak, *Niedziela dniem Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 47 (2000), nr 8, s. 59–73; W. Głowa, *Niedziela dniem chrześcijanina*, „Roczniki Teologiczne” 47 (2000), nr 8, s. 91–109; W. Nowak, *Niedziela dniem Kościoła domowego*, „Roczniki Teologiczne” 47 (2000), nr 8, s. 130–134.

³² Por. Benedykt XVI, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, Kraków 1999, s. 99–105.

³³ *Nauka dwunastu Apostołów...*, 14, 1, s. 39.

³⁴ Zob. *Pliniusz do Trajana*, w: *Pierwsi świadkowie...*, s. 362.

³⁵ *Didascalia Apostolorum*, 2, 59, 2–3, w: *Dzień święty. Antologia tekstów patrystycznych o świętowaniu niedzieli*, oprac. H. Pietras, Kraków 1992, s. 99.

W opisie z Dziejów Apostolskich wyraźnie podkreślono, że chrześcijanie z Troady zebrali się w dniu Pańskim, by słuchać św. Pawła i by łamać chleb. Z pewnością nie jest też przypadkiem, że jedną z nazw, którymi zwyczajowo określać się będzie zgromadzenie wiernych i samą Eucharystię jest termin „zgromadzenie” (*synaxis*). Centralne wydarzenie kultu chrześcijańskiego i życia Kościoła, jakim jest niedzielna Eucharystia, zawiera więc od najdawniejszych czasów wymiar wspólnotowy, który zrodził się z konkretnego faktu gromadzenia się razem.

Dane biblijne i teologia patrystyczna dotycząca niedzieli dostarczają wielu wskazań, jak – także dzisiaj, po wiekach – przeżywać ów dzień święty. Zarówno Pismo Święte, jak i liczni Ojcowie Kościoła oraz autorzy starochrześcijańscy dobitnie przekonują, że dla chrześcijan niedziela to dzień zgromadzenia, w którym zbierają się i rozpoznają jako Kościół. Kiedy ukazał się Chrystus zmartwychwstały, uczniowie byli „zebrani” razem (por. Łk 24,33). Podobnie było w dniu Pięćdziesiątnicy (por. Dz 2,1). Zwłaszcza teksty Łukasze (zob. Dz 2,42-47; 4,32-35) kładą nacisk na jednomyślność i wspólne przebywanie chrześcijan określane mianem *koinonía*. W opisie „wieczery Pańskiej”, mającej miejsce w Koryncie (zob. 1 Kor 11,17-34), Paweł z naciskiem mówi o „schodzeniu się” chrześcijan i „zbieraniu” razem.

Świadomość, że dla tożsamości eklezjalnej chrześcijanina udział w niedzielnym zgromadzeniu eucharystycznym ma fundamentalne znaczenie, była tak silna, że diakoni zanosili Komunię wszystkim, którym w przyszłości na Eucharystię przeszkodziły jakieś ważne powody, zwłaszcza choroba. To przecież właśnie owo zgromadzenie uwidacznia jedność Kościoła.

Niestety, wciąż zbyt często traktuje się udział w zgromadzeniu niedzielnym jako wypełnienie przykazania, a nie jako „serce dnia Pańskiego”. Jest to w dużej mierze spuścizna owego legalizmu, który – choć wcale nie musi być zawsze oceniany jednoznacznie negatywnie – przyczynił się jednak do zredukowania rozumienia udziału w niedzielnej Eucharystii. Powinność i wewnętrzna potrzeba – jak zauważył Ojciec Święty Jan Paweł II – przerodziły się w chrześcijański obowiązek; dodajmy, obowiązek niekiedy uciążliwy. Stały się też w powszechnej świadomości i praktyce chrześcijańską rutyną podtrzymywaną przez presję społeczną. Ów legalizm rozpoczął się już w wiekach średnich i trwa do naszych czasów. Tymczasem niedziela Eucharystia to kwestia tożsamości wierzącego i istoty chrześcijaństwa.

W tym kontekście, niezależnie od epoki, aktualne pozostaje poniekąd retoryczne pytanie: Jak może uważać się za chrześcijanina ktoś, kto nie odczuwa potrzeby jednoczenia się z Panem oraz z braćmi w wierze w tym szczególnym dniu i potrzeby przeżywania misterium jednego Ciała w Chrystusie? Kościół nigdy nie wyrzeknie się zgromadzenia, gdyż byłoby to sprzeczne z wolą Chrystusa i z najlepszą chrześcijańską tradycją. Kościół realizuje się wówczas, kiedy się gromadzi. Dzień Pański jest dniem Kościoła i nie można przeżywać komunii

z Panem bez przeżywania wspólnoty z braćmi, którą ożywia „jeden duch i jedno serce” (por. Dz 4,32).

Nie ma zatem niedzieli bez Eucharystii, jak nie ma chrześcijan bez niedzieli, o czym zaświadczyli starożytni męczennicy z Abiteny koło Kartaginy w północnej Afryce, zamordowani w czasie wielkich prześladowań chrześcijan, mających miejsce w latach 303–304, za panowania Dioklecjana (+305). Oddali życie dla *dominicum*, czyli niedzielnej Eucharystii, z całą mocą twierdząc: *sine dominico non possumus*. Potomni nazwali ich „męczennikami dnia Pańskiego”³⁶.

„Dla tamtych chrześcijan – mówił o ich heroicznej postawie przypieczętowanej męczeństwem, w homilii wygłoszonej 9 września 2007 r. podczas wizyty apostolskiej w Austrii, Benedykt XVI (+2022), następca Jana Pawła II – niedzielna Eucharystia nie była nakazem, ale wewnętrzną potrzebą. Bez Tego, który podtrzymuje nasze życie, to życie jest puste. Porzucenie bądź zdradzenie tego centrum odebrałoby życiu jego fundament, jego wewnętrzną godność i piękno. Czy ta postawa ówczesnych chrześcijan ma istotne znaczenie także dla nas, chrześcijan żyjących w dzisiejszych czasach? Tak, ma wartość również dla nas, potrzebujemy bowiem pewnej więzi, umacniającej nas i nadającej kierunek oraz treść naszemu życiu. Także i my potrzebujemy kontaktu ze Zmartwychwstałym, który nas podtrzymuje nawet po śmierci. Potrzebujemy tego spotkania, które nas jednoczy, daje nam przestrzeń wolności, skłania nas do patrzenia dalej, poza aktywność życia codziennego, ku twórczej miłości Boga, od którego wyszliśmy i do którego idziemy”³⁷.

Niedziela jest dniem zgromadzenia wspólnoty chrześcijańskiej dla celebracji śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Jednak przez trzy pierwsze wieki naszej ery rozwijała się ona i kształtowała bez elementu wypoczynku, tak zasadniczego i decydującego choćby dla żydowskiego szabat. Świadectwa tamtego okresu podkreślają, co najwyżej, konieczność przesunięcia prac, by mieć czas niezbędny do uczestnictwa w zgromadzeniu eucharystycznym. Wzywają także do nieprzedkładania własnych spraw nad słowo Boże i do powstrzymania się od udziału w bałwochwalczych świętach pogańskich.

Stąd też zapewne gromadzono się głównie przed świtem, nie tylko ze względu na motyw teologiczny pamiątki zmartwychwstania o świcie pierwszego dnia tygodnia, lecz również z powodu roboczego charakteru, który jeszcze wówczas niedziela posiadała. Poranek był najprawdopodobniej jedyną możliwą porą dnia, kiedy wszyscy – i niewolnicy, i wolni – mogli się zebrać.

³⁶ Por. *Akta męczeństwa świętych Saturnina, Dativi i wielu innych w Afryce*, w: *Dzień święty...*, s. 76-78; E. Bianchi, *Niedziela...*, s. 166–167. 188–189; E. Cattaneo, „*Non possiamo senza il giorno del Signore*”. *Il precetto domenicale e l'identità cristiana*, „*Rivista Liturgica*” 89 (2002), nr 2, s. 237–256.

³⁷ Benedykt XVI, *Nie możemy żyć bez dnia Pańskiego. Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. w katedrze wiedeńskiej w dniu 9 września 2007 r.*, „*Anamnesis*” 52 (2008), nr 1, s. 10; por. tenże, *Nowa pieśń dla Pana...*, s. 95–99.

Dopiero cesarz Konstantyn I Wielki (+337), po uznaniu w 313 r. chrześcijaństwa za religię wolną i pełnoprawną, w 321 r. nadał niedzieli charakter dnia wypoczynku państwowego i zezwolił na swobodne sprawowanie liturgii chrześcijańskiej³⁸. Już od momentu, gdy chrześcijaństwo stało się w imperium rzymskim religią wolną i nieprześladowaną, nawet jeszcze nie państwową, niedziela została wzbogacona o element powstrzymania się od pracy, po to, by wyznawcy Chrystusa mieli możliwość uczestniczenia w zgromadzeniu eucharystycznym, a tym samym, aby niedziela była dniem innym od pozostałych dni.

Dzięki wydanym w 321 r. przez Konstantyna przepisom, uzupełnianym kolejnymi dyspozycjami cesarskimi wydawanymi przez cały IV w. aż do początków V w., niedziela staje się oficjalnym dniem świątecznym w imperium rzymskim. W ten sposób prawo cywilne, jeszcze zanim dokonało tego prawodawstwo kościelne – co warto nieustannie podkreślać zwłaszcza w naszych czasach, także w Polsce – uczyniło dzień kultu chrześcijan dniem wolnym od pracy. W następnych wiekach, poczynając zwłaszcza od VI w., wypoczynek niedzielny stał się normą usankcjonowaną również przepisami kościelnymi³⁹. Tym samym już nic nie stało na przeszkodzie, aby niedzielna Eucharystia – także w *praxis* życia chrześcijańskiego – mogła być „sercem dnia Pańskiego” i najważniejszym, zbawczym momentem chrześcijańskiego świętowania⁴⁰.

ZAKOŃCZENIE

Niedziela jest najstarszym obchodem chrześcijańskim; starszym niż Wielkanoc, która – używając określenia J.A. Jungmanna (+1975) – jest „jedynie uwypukloną niedzielą”⁴¹. W tym sensie niedziela jest „pierwotnym rdzeniem” całego roku liturgicznego. Jest jego „fundamentem” i „jądrem”, wokół którego osnuty jest rok liturgiczny. Posiadającą apostolskie korzenie niedzielę świętuje się na pamiątkę zmartwychwstania Pana od samego początku chrześcijaństwa: jako cotygodniowe spotkanie z Chrystusem Paschalnym, jako „dzień anamnezy, ale i antycypacji”⁴².

³⁸ Por. Cesarz Konstantyn do A. Helpidiusza (z 3 marca 321 roku), w: *Dzień święty...*, s. 127.

³⁹ W tym właśnie duchu papież św. Grzegorz Wielki (+ 604) apelował do obywateli Rzymu, by „w niedzielę (...) powstrzymać się od zajęć ziemskich i poświęcić czas różnorodnej [tzn. prywatnej i publicznej] modlitwie, aby zaniedbana popełniana w ciągu sześciu dni wynagrodzić modlitwami w dniu zmartwychwstania Pańskiego” – zob. *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, oprac. M. Starowieyski, J. Miazek, A. Luft, Kraków 1997, s. 235.

⁴⁰ Por. S. Araszczyk, *Świętowanie niedzieli w rodzinie katolickiej*, Wrocław–Legnica 2020.

⁴¹ Por. J.A. Jungmann, *Das kirchliche Fest nach Idee und Grenze*, w: *Verkündigung und Glaube*, red. T. Filthaut, J.A. Jungmann, Freiburg im Breisgau 1958, s. 167.

⁴² Por. J. Nowak, *Ponadczasowy charakter liturgii*, w: *Ante Deum stantes*, red. S. Koperek, R. Tyrała, Kraków 2002, s. 460–462; M. Augé, *La domenica...*, s. 45–46. 60–69; A. Bergamini, *Cristo festa della Chiesa...*, s. 142–144; H. Auf der Maur, *Le celebrazioni...*, s. 64–68; T.J. Talley, *Le*

Właściwe rozumienie i chrześcijańskie przeżywanie oraz świętowanie niedzieli jest bez wątpienia jednym z podstawowych problemów i wyzwań duszpasterskich naszych czasów, obecnie o wiele bardziej palącym, niż na początku tego tysiąclecia, gdy ukazał się *List Novo millennio ineunte*.

Jurydyczna motywacja świętowania niedzieli poprzez udział w Eucharystii z pewnością nie wystarcza, co już podkreślał św. Jan Paweł II, gdy Kościół 25 lat temu wchodził w trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa. Zdecydowanie potrzeba motywacji teologicznej i – przede wszystkim – wewnętrznego pragnienia chrześcijanina, które z tej motywacji się rodzi. Zresztą i sam nakaz prawny nie może nie opierać na uzasadnieniu teologicznym i na najgłębszym, osobistym przekonaniu, że niedzielna Eucharystia naprawdę jest „sercem dnia Pańskiego” i „zwornikiem całej historii, w którym tajemnica początków spotyka się z tajemnicą ostatecznego przeznaczenia świata”.

BIBLIOGRAFIA

- Araszczyk S., *Świętowanie niedzieli w rodzinie katolickiej*, Wrocław–Legnica 2020.
- Auf der Maur H., *Le celebrazioni nel ritmo del tempo. Feste del Signore nella settimana e nell'anno*, vol. 1, Leumann 1990.
- Augé M., *La domenica. Festa primordiale dei cristiani*, Cinisello Balsamo 1995.
- Augustyn, *List 55 (odpowiedź na pytania Januarego)*, w: *Listy*, tłum. i oprac. W. Eborowicz, Pelplin 1991, s. 338–361.
- Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, tłum. i oprac. A. Brzóstkowska, Warszawa 1999.
- Benedykt XVI, *Nie możemy żyć bez dnia Pańskiego. Homilia wygłoszona w czasie Mszy św. w katedrze wiedeńskiej w dniu 9 września 2007 r.*, „Anamnesis” 1 (2008), s. 10–12.
- Bergamini A., *Cristo festa della Chiesa. Storia, teologia, spiritualità, pastorale dell'anno liturgico*, Cinisello Balsamo 1991.
- Bianchi E., *Niedziela. Dzień Pana. Dzień człowieka*, tłum. W. Babicz, Poznań 1998.
- Brandolini L., *Domenica*, w: *Nuovo Dizionario di Liturgia*, red. D. Sartore, A.M. Triacca, Cinisello Balsamo 1990, s. 378–395.
- Brzeziński D., *Chrystus wczoraj i dziś, i na wieki. Anamnetyczny wymiar roku liturgicznego*, Toruń 2015.
- Cattaneo E., „Non possiamo senza il giorno del Signore”. *Il precetto domenicale e l'identità cristiana*, „Rivista Liturgica” 2 (2002), s. 237–256.
- Donghi A., *Domenica e anno liturgico*, „Rivista Liturgica” 1 (1977), s. 51–65.
- Dzień święty. Antologia tekstów patrystycznych o świętowaniu niedzieli*, oprac. H. Pietras, Kraków 1992.

---

origini dell'anno liturgico, Brescia 1991, s. 22–26; A. Donghi, *Domenica e anno liturgico*, „Rivista Liturgica” 64 (1977), nr 1, s. 51–65; J. Salij, *Uświęcanie czasu...*, s. 45–89.

- Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, oprac. M. Starowiejski, J. Miazek, A. Luft, Kraków 1997.
- Głowa W., *Niedziela dniem chrześcijanina*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 91–109.
- Grabowska M., *Zmiany religijności społeczeństwa polskiego*, w: *Parafia jutra*, red. M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2024, s. 57–84.
- Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* (1998).
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte* (2001).
- Janicki J.J., *Niedziela*, w: *Słownik teologiczny*, t. 1, red. A. Zuberbier, Katowice 1985, s. 357–359.
- Jounel P., *La domenica e la settimana*, w: *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla liturgia. La liturgia e il tempo*, red. A.G. Martimort, t. 4., Brescia 1984, s. 25–47.
- Jungmann J.A., *Das kirchliche Fest nach Idee und Grenze*, w: *Verkündigung und Glaube*, red. T. Filthaut, J.A. Jungmann, Freiburg im Breisgau 1958, s. 164–184.
- Jungmann J.A., *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, tłum. T. Lubowiecka, Kraków 2013.
- Justyn, *I Apologia*, w: *Pierwsi apologety greccy: Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz*, tłum. i oprac. L. Misiarczyk, J. Naumowicz, Kraków 2004, s. 207–270.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002.
- Konecki K., *Celebracja niedzieli jako konsekwencja sakramentu chrztu*, „Liturgia Sacra” 1 (2008), s. 5–19.
- Kopeć J.J., *Niedziela – dzień dni*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 147–157.
- Krakoviak C., *Niedziela dniem Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 57–73.
- Kunzler M., *Liturgia Kościoła*, tłum. L. Balter, Poznań 1999.
- Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, Poznań 2006.
- Migut B., *Rok liturgiczny aktualizacją Misterium Chrystusa*, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 271–295.
- Mosna C.S., *Storia della domenica dalle origini fino agli inizi del V secolo. Problema delle origini e sviluppo. Culto e riposo. Aspetti pastorali e liturgici*, Roma 1969.
- Nadolski B., *Kocham niedzielę*, Poznań 1997.
- Nadolski B., *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań 1991.
- Nauka dwunastu Apostołów (Didache)*, w: *Pierwsi świadkowie. Pisma Ojców Apostolskich*, tłum. A. Świderkówna, oprac. M. Starowiejski, Kraków 1998, s. 33–44.
- Nowak J., *Ponadczasowy charakter liturgii*, w: *Ante Deum stantes*, red. S. Koperek, R. Tyrała, Kraków 2002, s. 455–464.
- Nowak W., *Niedziela dniem Kościoła domowego*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 123–145.
- Paliński J., *Niedziela dniem gromadzenia się chrześcijan na liturgię*, w: *Natura i cechy zgromadzenia liturgicznego*, red. A. Żądło, Katowice 2010, s. 145–153.

- Ratzinger J., *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zycho-
wicz, Kraków 1999.
- Rojewski A., *Niedziela w liturgii odnowionej po Soborze Watykańskim II*, „Miesięcznik
Pasterski Płocki” 2 (1993), s. 133–142.
- Rordorf, W., *Der Sonntag. Geschichte des Ruhe- und Gottesdiensttages im ältesten Chri-
stentum*, Zürich 1962.
- Salij J., *Uświęcanie czasu*, Poznań 2009.
- Sinka T., *Zarys liturgiki*, Kraków 1994.
- Sobeczko H.J., *Niedziela dniem Ducha Świętego*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000),
s. 75–90.
- Sobeczko H.J., *Teologiczno-pastoralna problematyka niedzielnego świętowania*, „Studia
Liturgiczno-Pastoralne” 2 (1994), s. 155–167.
- Sobór Watykański II, Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1963).
- Sroka J., *Niedziela dniem Pana. Od szabatu do niedzieli*, „Roczniki Teologiczne”
8 (2000), s. 9–32.
- Talley T.J., *Le origini dell'anno liturgico*, Brescia 1991.
- Tutak M.J., *Pandemia jako globalny znak czasu. Analiza kairologiczna metodą konfron-
tacji socjologiczno-pastoralnej*, w: *Pandemia jako znak czasu dla Kościoła w Pol-
sce*, red. M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2021, s. 125–150.
- Wit Z., *Niedziela dniem Chrystusa*, „Roczniki Teologiczne” 8 (2000), s. 33–56.